382. ԽԱՉՔԱՐ, ընկած մատուռի մոտ, քիվին 1 տող.

ՍԲԽԱՉԲԱՐԵԽԱՒՍՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ — ՍԲ. ԽԱՉ⌊Ս⌋ ԲԱՐԵԽԱՒՍ Մ⌊Ա⌋ՐՏ⌊ԻՐՈՍԻ⌋Ն:

383. ԽԱՉՔԱՐ. ընկած է մատուռի մոտ. քիվին 1 տող.

ՍԲԽԱՉԲԱԽՍԳԼՊԿԻՆ — ՍԲ. ԽԱՉ⌊Ս⌋ ԲԱ⌊ՐԵ⌋Խ⌊ԱՒ⌋Ս Գ⌊ՈՒ⌋Լ⌊Պ⌊Ե⌋ԿԻՆ.:

384. ԽԱՉՔԱՐ, ընկած է մատուռի մոտ, քիվին 2 տող.

ԿԱՆԳՆԵՑԱՒԽՉՔՍՓՐԿՈՒԹՀՈԳՈՑ ՄԿՐՏՉԻՆ — ԿԱՆԳՆԵՑԱՒ ԽԱՉՍ ՔՍ. ՓՐԿՈՒԹԻ. ՀՑԳՈՑ ՄԿՐՏՉԻՆ.:

385. ԽԱՉՔԱՐ, ընկած է մատուռի մոտ. քիվին 2 տող.

ԽԱՉՔՄԽԱՒՍՊԱՀԱԿ ԻՆ — ԽԱՉՍ ԲԱՐ⌊Ե⌋ԽԱՒՍ ՊԱՀԱԿԻՆ.:

386. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, մեծ, տափակ, գտնվում է գյուղից 3—4 կիլոմետր դեպի Քարիմքենդ տանող ճանապարհին, աղբյուրի մոտ՝ գյուղատեղիի և եկեղեցու մնացորդների կողքին. երեսին 2 տող.

ԱՅՍԷՀԱՆԳԻՍՏՐՔԱՍՊԱՐԻՆ ԹՎՌՃԾԷ — ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻ⌊Ս⌋Տ ՏՐ. ՔԱՍՊԱՐԻՆ. ԹՎ. ՌՃԾԷ. (1708):

Հրատ. Սմբատյանց, 500 (Թվակ. սխալ՝ ՌՃԽ) Լալայան, XVIII, 122 (Թվակ. նախորդի նման՝ ՌՃԽ)։

ԿԱՐՄԻՐ (ՆԱԽԿԻՆՈՒՄ ՂՈՒԼԱԼԻ)

Գյուղի հնագույն անունը մոռացվել է. դեռևս 1664 թ. գրված մի գրչագիր ավետարանի հիշատակարանում Ղուլալի անունն է հիշատակված[1]։ Այդ անունով է կոչվել նաև Ջամբուի մեջ՝ որպես Հայրավանքի վիճակի մեջ մանող գյուղ։

Գյուղի սահմաններում մնացած նախաուրարտական բերդ-շինները, ինչպես և գերեզմանատանը գտնված Արտաշեսյան սահմանաքարը՝ արամերեն արձանագրությամբ՝ ապացույց են գյուղի խորին հնության։ Կարմիրը XV և հետագա դարերում եղել է Գեղարքունիքի մելիքներից Փիրհամզայի առհմի նստոցը։ Այս գյուղում բազմաթիվ խաչքարեր են կերտել նշանավոր կազմողներ Մելիքսեթն ու Բիրամը։

Հայերեն արձանագրություններ ունեցող հուշարձանները բաժանված են հետևյալ հինգ խմբերի.

Ա. Ս. Գրիգոր ավերակ եկեղեցու շրջապատ. այս եկեղեցին գտնվում է գյուղի կենտրոնում. եղել է բազիլիկ ձևի փոքր շենք, շինված կոփածո քարերով, պատերը պահպանվել են մարդահասակ բարձրությամբ։ Հնում եկեղեցին ունեցել է ընդարձակ բակ-գերեզմանատուն։ Այստեղ այժմ մնում են մի քանի խաչքարեր և տապանաքարեր, որոնք հիմնականում վերաբերում են Մելիք Փիրհամզայի գերդաստանին. հնագույն թվականն է 1502։

Բ. Ս. Աստվածածին եկեղեցու շրջապատը. այս եկեղեցին նույնպես գյուղամիջում է, նրա արևմտյան մասը ըստ արձանագրության շինված է 1674 թ. (արձ. №404)։ Ավելի հավանական է այն, որ այդ թվականին այն վերաշինվել է հնի մնացորդների վրա. այժմ ծածկը

1 Սմբատյանց, 495։

7—619

ված է։ Այս եկեղեցու շուրջը պահպանվել են մի քանի խաչքարեր և տապանաքարեր, ամենահինը՝ 1541 թվականից։

Գ. Գերեզմանատուն գյուղի ճարավային եզրին. ընդարձակ է. կան բազմաթիվ խաչքարեր և տապանաքարեր, հին թվականը՝ 1461 թ.։

Դ. Ս. Վահան մատուռ, գտնվում է վերոհիշյալ գերեզմանատան արևելյան եզրին. շինված է հասարակ քարերով. պատերի մեջ ագուցված են երկու խաչքարեր. հինը՝ 1505 թ.։

Ե. Գերեզմանատուն գյուղի հարավ-արևմտյան եզրի բարձունքի վրա. ընդարձակ է. հին մասը արևելյան կողմում է, ուր կան նաև տոհմական խաչքարերի ու գերեզմանաքարերի խմբեր։ Թվական ունեցող հին արձանագրությունը 1602 թվականից է։

Այս գյուղի սահմաններից ներկա ժողովածուում մտել են 45 արձանագրություն, որոնցից նախկինում հրատարակված են եղել միայն 12-ը։

Հրատարակված արձանագրություններից 5-ն այժմ չկան. դրանք առել ենք նախկինում հրատարակված աշխատություններից։

Ա. Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ՇՐՋԱՊԱՏ

387. ԽԱՉՔԱՐ, մեծ և գեղաքանդակ, կանգնած է եկեղեցու արևմուտքում. ճակատին թևատարած արծիվ՝ ճանկերում գառ, որի երկու կողքերին սրբապատկերներ, մեկի գլխի շուրջը գրված է ԼՈՒՍԱՒՈՐ[ԻՉ]։ Լայն շրջանակներին ութանկյունանի աստղեր՝ ոմանց մեջ կենդանու քանդակներ. կենտրոնում խորան, որի ներս նայող թեք շրջանակներին մեկ տող ուռուցիկ ա֊մանը գրեր, իսկ հարավային կողին՝ փորագիր 9 տող.

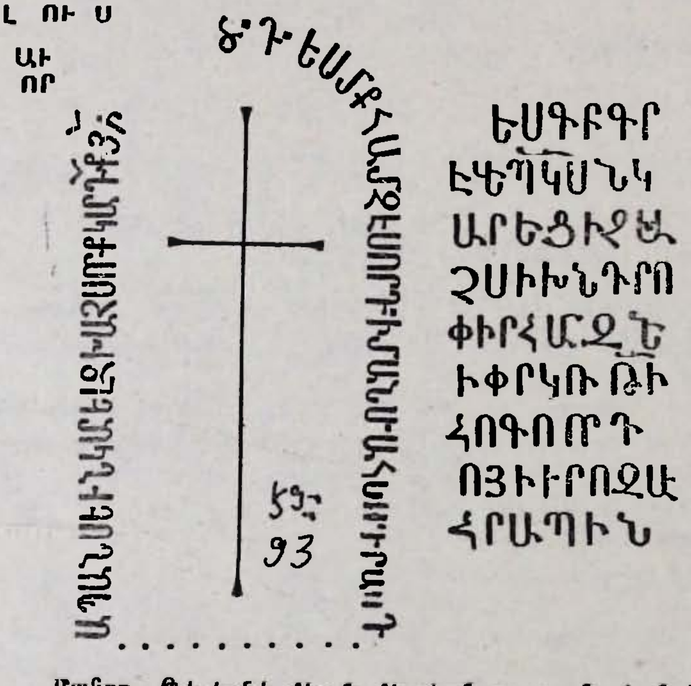

ԵՍ Մ[ԵԼԻ]Ք ՀԱՄԶԷՍ ՈՐԴԻ
ՄԱՆՍԱՀ . . . ՐԵՏՈՒ ԿԱԶ-
ՄԵԼ Տ]ԱՊԱՆՍ ԵՒ ՆԿԱՐԵԼ
ԶԽԱՉՍ. ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՑՔ ՅԻ-
ՇԵՑԷՔ [ԹՎ. :Ջ]ԾԴ։ (1505)
ԵՍ ԴՐԻԳ[Ո]Ր|ԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ|
ՆԿ|ԱՐԵՑԻ ԶԽԱ|ՉՍ Ի ԽՆԴ-
ՐՈ|ՓԻՐՀԱՄԶԻՆ,|Ի ՓՐԿՈՒԹԻ.
ՀՈԳ.Ո ՈՐԴ|ՈՑ ԻՒՐՈՑ ԶԱՒ|Հ
ՐԱՊԻՆ։

Ծանոթ. Թվականի միայն միավորն ու տասնավորն է գրված, որոնցից առաջ բաց տարածություն կա. վերականգնում ենք թվ.՝ Ջ. այլ արձանագրությունների մեջ Փիրհամզայի ժամանակը նկատի ունենալով։

Սկսած Շահխաթունյանից, ջարդված մասերը անհասկանալի բառերով են վերականգնվել, որոնք իմաստ չունեն, հարյուրավորն էլ՝ Ռ, որ սխալ է։

Հրատ. Շահխաթունյանց, II, 241։ Ալիշան, 50։ Սմբատյանց, 494։ Լալայան, XVIII, 135 (վերջին երկուսը ճշում են նույնությամբ)։
Լուստեն. 102 (կողքի մասը).

388. ԽԱՉՔԱՐ, *կանգնած է ավերակ եկեղեցու արևելքում, կարտոֆիլի ածուի մեջ, հարավային կողին 8 տող.*

ԵՍՓԻ
ՐՀԱՉ
ԷՍԿՆ
ԻՄԻՉ
ՅԻՇԱԿ
ԾՆԻՂ
ԱՑԻՄ
ՈՑ

ԵՍ ՓԻ|ՐՇԱՄԶ|ԷՍ Կ⌞Ա⌟Ն|⌞ԿՆԵՑԻ⌟ ՍԲ. Խ⌞Ա⌟Չ⌞Ս⌟
ՑԻՇԱ⌞ՏԱ⌟Կ| ԾՆԱԻՂ|ԱՑ ԻՄ|ՈՑ:

Ծանոթ. *Ժամանակակից է նախորդին՝* XVI *դարի սկիզբ։*

389. ԽԱՉՔԱՐ, *գեղաքանդակ, գտնվում է ավերակ եկեղեցու հարավային պատի տակ, թևերի շուրջը միայն թվականը.*

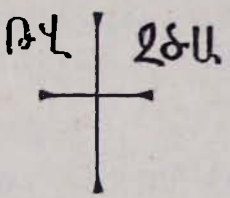

ԹՎ. :ՋԾԱ: (1502):

390. ԽԱՉՔԱՐ, *նախորդի մոտ, ներքևի գնդի շուրջը միայն թվականը.*

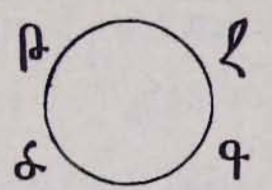

ԹՎ. :ՋԾԳ: (1504):

391. ԽԱՉՔԱՐ, *գեղաքանդակ, ճակատին աստվածածին՝ երկու կողմերում մարդու գլխով թռչուններ. գտնվում է Ֆիրհամզայի խաչքարին մոտ՝ հարավից. շրջանակների քանդակների մեջ և հյուսիսային կողին.*

ԱՅՍԳԱ
ԻՍՈՆԻԻՆԻ
ՋԱԿԵՉԵ
ՆՐԿԵԱԼ
ԱԵԱՄԲ
ԿՆԵԱՄ
ԻՆՅԻԿԱՆ
ԵՑԱՉԵ
ՌԱԲԱԱՊ
ՇԱԱՂԻՆԻՓ
ՐԿՈԻ
ԹՊՐ
ՉՐ
ՈՆ
....

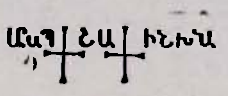

ԱՐԱՊՇԱ ԻՇԽԱՆ.

✠ ԱՅՍ ԳԱ|ԻՍՈՆ ԵՒ ՆԻ|ՉԱԿ ԵՂԵ| ՆԵՐԿԵԱԼ|
ԱՐԵԱՄԲ| ԿԵՆ ԱՐԱՐ|ԻՆ ՅԻՍՈՒՍԻ. ԿԱՆ⌞ԳՆ⌟|
ԵՑԱՒ ՁԵ|ՌԱՄԲ ԱՐԱՊ|ՇԱ ԱՂԻՆ, Ի Փ|ՐԿՈՒ|Թ.
Պ⌞Ա⌟Ր⌞ՈՆ⌟ |ՉՐ . . .

Ծանոթ. *Վերջին տողը չի երևում, խաչքարը դեպի առաջ թեքվելու պատճառով այն շարդոտվել է և կիսովին ծածկվել պատվանդանի շրթունքով, հրատարակիչները վերականգնել են «Տէրտ Գրիգոր եպիսկոպոսին», որը սակայն մնացորդներով չի ապացուցվում։*

Թվական չունի, բայց և՛ քանդակների և գրչության ոճով ժամանակակից է նախորդներին՝ XVI *դարի սկիզբ։*

Հրատ. Սմբատյանց, 494։ Լալայան, XVIII, 134։
Լուսանկ. 103 (*կողքի մասը*)

392. ԽԱՉՔԱՐ, ընկած է ավերակ եկեղեցու հարավում, գնդի շուրջը եղծված 6 տող.

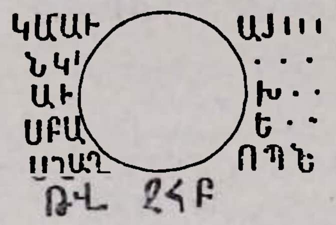

ԿԱՄԱՒ Ա̅Յ̅ · · ·

Թ̅Վ.: ՋՀԲ: (1523):

393. ԽԱՉՔԱՐ, դրված ավերակ եկեղեցու վեմքարի մոտ, քիվին և խաչի թևերի շուրջը 2 տող.

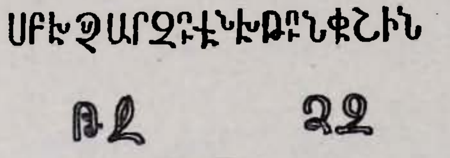

Ս̅Բ. ԽԱՉՍ ԱՐՁՈՒՔԱՆ[ԻՆ], ԽԱԹՈՒՆ ՓԱՇԻՆ:

Թ̅Վ.: ՋՁԶ: (1537):

394. ԽԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ, կանգնած է ավերակ եկեղեցու հարավում. քիվին և շրջանակների վերին մասում 3 տող.

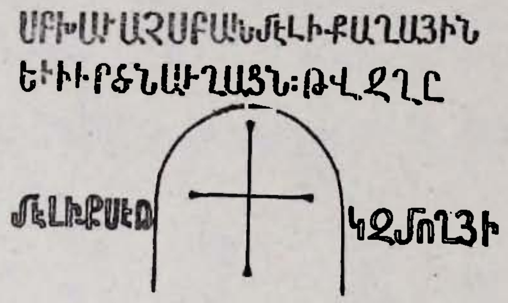

Ս̅Բ. ԽԱՉՍ Բ[ԱՐԷԽ]ԱՒՍ ՄԷԼԻՔ ԱՂԱՑԻՆ|
ԵՒ ԻՒՐ ԾՆԱՒՂԱՑՆ. ԹՎ. :ՋՂԸ: (1549).
ՄԵԼԻՔՍԷԹ Կ[Ա]ՁՄՈՂ ՑԻ[ՇԵՑԷՔ]:

Հրատ. Սմբատյանց, 494։ Լալայան, XVIII, 135։

395. ԽԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ, հենած է ավերակ եկեղեցու հարավային պատին, ներքուստ. քիվին և շրջանակներին 2 տող.

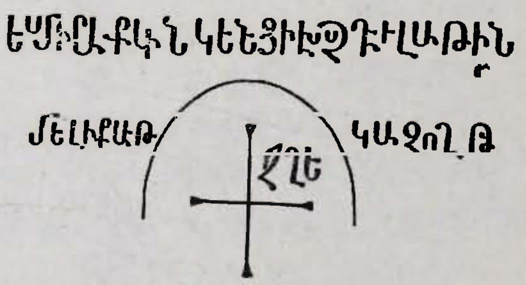

ԵՍ ՄԻՐԱՔ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ԽԱՉՍ ԴԱՒԼԱԹԻՆ
ՄԵԼԻՔՍԷԹ ԿԱՁ[Մ]ՈՂ. :ՋՂԵ: (1546):

396. ԽԱՉՔԱՐ, ընկած է ավերակ եկեղեցու արևմտյան պատի տակ, ճակատին 1 տող.

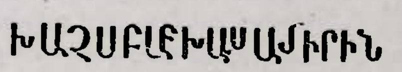

ԽԱՉՍ ԲԱՐ[Է]ԽԱՒՍ ԱՄԻՐԻՆ.:

Ծանոթ. XVI դար։

397. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, օրորոցաձև, հյուսիսային երեսին գուլթան և վերի շրջանակին 1 տող.

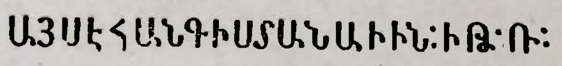

ՍՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԱՆԱՒԻՆ. Ի
Թ̅Վ. :Ռ: (1551):

398. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, տափակ, եկեղեցուց արևմուտք, երեսին 2 տող.

ԱՅՍԷՀԱՆԳԻՍՏՃՍԿԱՆԻՆ
ՌՃԾ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՈՍԿԱՆԻՆ.
Թ̅Վ̅. ։ՌՃԾ։ (1701)։

399. ԽԱՉՔԱՐ, կանգնած է ավերակ եկեղեցու արևելյան պատի տակ, քիվին 1 տող.

ՍԲԽԱՆՍԱՂԱՐԻԱՅՄԿԱ

Ս̅Բ̅. ԽԱՉՍ ԱՂԱՐԻԱ ՍԱՐԿԱ[ՒԱԳԻՆ].

Բ. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾՆԻ ՇՐՋԱՊԱՏ

400. ԽԱՉՔԱՐ, մեծ և ղեղաքանդակ, խիստ ջարդոտված, հենած է եկեղեցու պարսպին, նախնական տեղն անհայտ. քիվին երկու տողի մնացորդներ.

ՄԽՉՍԲԱՐ · · · · · · · · · ԱՅ · · ·
ՄԷՔՍԷԹ+ ԿՉՄՈՂԹՋՂ

Ս̅Բ̅. Խ[Ա]ՉՍ ԲԱՐ[Է]ԽԱԻՍ . . .
ՄԷ[Լ]Ի[Ք]ՍԷԹ Կ[Ա]ՉՄՈՂ։ Թ̅Վ̅. ։ՋՂ։
(1541)։

401. ԽԱՉՔԱՐ, մեծ և ղեղաքանդակ, նույնպես խիստ ջարդոտված, գտնվում է նախորդին մոտ. քիվին 2 տող.

ՍԲԽԱՉՍԲԱՐԷԽԱՍՄԻՐԶ·ՕՃԱՆ·
ԻՆՀՈԳՈՅՆԵՍՄԷԼՔՍԷՏԷՐԷՅՍԿՆՑ

Ս̅Բ̅. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱԻՍ ՄԻՐԶ[Ա]Յ[Ճ]ԱՆ|ԻՆ
ՀՈԳՈՅՆ. ԵՍ ՄԷԼՔՍԷՏ ԷՐԷՅՍ ԿԱՆԿՆԵՑԻ

Ծանոթ. Թվական չունի, բայց հավանաբար նույն Մելիքսեթ կազմողի ձեռագործն է. XVI դար։

402. ԽԱՉՔԱՐԻ բեկոր, ագուցված է եկեղեցու արևմտյան պատի մեջ արտաքուստ, քիվին և ճակատի փոքր խաչի շուրջը 4 տող.

ՍԲԽԱՉՍԲԱՐԷԽԱԻՍԷ
· · ՆՓԱՇԻՆ
ՌԺ Ձ
ՄԷՔՍԷԹ ԿՉՄՈՂՅԻ

ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱԻՍ Է|——Ն ՓԱՇԻՆ.
Մ[Է]Լ[Ի]ՔՍԷԹ Կ[Ա]ՉՄՈՂ ՅԻ[Շ]ԵՑԷՔ[.]
Թ̅Վ̅. ։ՌԺՁ։ (1567)։

403. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, հարավային կողին 1 տող.

ՄԽԱՉԽԱՃԲԱԽԱՂԱՍՌՄԻՆԹՎՌ+Լ.

Ս̅Բ̅. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱԻՍ ՂԱՍԻՄԻՆ.
Թ̅Վ̅. ։ՌԼ։ (1581)։

404. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾՆԻ բեմի հարավային կամարի ստորին մասում գրված է.

Շնորհօքն Քրիստոսի շինեցաւ սուրբ տաճարս թվին :ՌՃԻԳ: (1674):
Եւ տանուտէր Գասպարն և ճահանայքս և ժողովուրդս միաբան
շինեցաք սուրբ տաճարս. յիշատակ հոգւոց մերոց:

Ծանոթ. *Արձանագրությունն այժմ ծածկված է թափված ընկորներով:*

Հրատ. *Շահխաթունյանց, II, 241: Ալիշան, 50: Սմբատյանց. 493: Լալայան, XVIII, 134:*

Գ. ԳՅՈՒՂԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՂՄԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ

405. ԽԱՉՔԱՐ, մեծ, գեղաքանդակ, մեջտեղից կոտրված և ընկած. քիվին, թիկունքին, հյուսիսային կողին և գնդի շուրջը.

ՄԻԽՆՍԻՐԷԽՍՂԱՅՆ . .

ԵՍՈՒ
ՆԱՆ
ՍՈՐԴ
ԻՍԱՏ
ԱՄՍԻ
ԱՐԻՈ
ՐԴԻ
Ք.ՆՐ
ՍԷ
ՍՎ
ԱՐ
ԴՈ
ՒՄ
ԿՆ
ԵՑ
Ի
Խ
Ն
Ս

ՄԲԽՆՍ
ԲԷԽՍՄՍԷՍ
ԻՆՈՎՍԷՒ
ԻՆՄԵԾԽԼ
ԻՆԱՐԻՆ

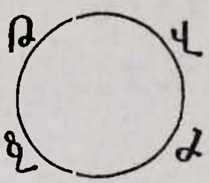

ՄԲ. ԽԱՉՍ Բ[Ա]ՐԷԽ[Ա]Ս ՇԱՑՆ[Ա]ԱՉԱՐԻՆ[Ի]:|
ՄԲ. ԽԱՉՍ| Բ[Ա]ՐԷԽ[Ա]Ս Մ[Ո]ՍԷՍ|ԻՆ, ՈՎՍԷՓ|
ԻՆ, ՄԵԾ Խ[Ա]Լ|ԻՆԱՐԻՆ:
ԵՍ ՈՒ|ՆԱՆ|Ս, ՈՐԴ|Ի ՍԱՏ|ԱՂԻՍԻ| Ա[Ի]ՐԻՈ|
ՐԴԻ|, [Ջ] Ն[Է]Ր|ՍԷ|Ս, Վ.|ԱՐ|ԴՈ|ԻՄ, |Կ[Ա]Ն-
ԿՆ,ԵՑ|Ի| ԽԱ|ՉՍ.|. ԹՎ. |:Ջժ: (1461):

406. ԽԱՉՔԱՐ, դեղաքանդակ, կանգնած է բոլոր կողմերից սրբատաշ խորանարդավոր պատվանդանի վրա, նախորդին մոտ, խորանի շուրջը և պատվանդանի վրա 5 տող.

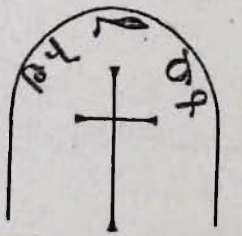

ԵՍՍԱՏ|ԱՂԷՍԿԱ
ՆԵՑԻ — — ՍԲԽՉՍ
ՅԻՇԱՏԱ|Կ:Է:ԵՂԲԱՐ
ՑԵՒԾՆՈՂԱՑԽՄՈՑ

ԹՎ. :ՋԾԳ: (1504):
ԵՍ ՍԱՏԱՂԷՍ ԿԱ|Ն[Գ]Ն[Ե]ՑԻ ՄԲ. Խ[Ա]ՉՍ|
ՑԻՇԱՏԱԿ:Է:(7) ԵՂԲԱՐ|Ց ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ:

407–410. ԽԱՉՔԱՐԵՐ, երեք հատ, գեղաքանդակ, կանգնած են մի շարքի, իրար կից մեծ պատվանդանների վրա, պատկանում են նույն գերդաստանին.

Ա. հարավայինի թևերի շուրջը 6 տող.

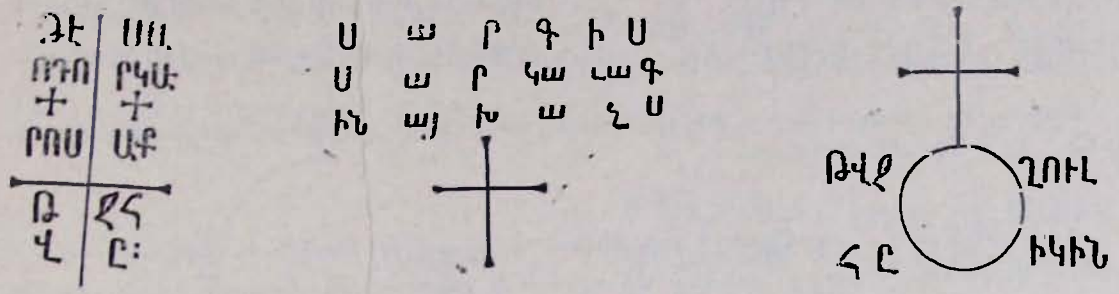

ԵՄՄԽԻԹԱԷՐԷՑՍԿՆԿՆ ԵՑԻԽՆԵՐՍՀԱՒԲՄՂՈՒ ԼԻԿԵՒՀՈԳՈՅՆԻՄ
ԹԷԴՈՐՈՍԻՆԵՃԱՄՆ
ՆՆՉԵՅԵՅ

ԹԷՈԴՈՐՈՍ ՍԱՐԿԱՒԱԳ. ԹՎ. :ՋՀԸ: (1529):

408. Բ. ԿԻՑ ՆԱԽՈՐԴԻՆ ՀՅՈՒՍԻՍԻՑ, ճակատի մանր խաչերի մեջ 3 տող.

ՍԱՐԳԻՍ |ՍԱՐԿԱՒԱԳ|ԻՆ ԱՑ[Ս] ԽԱՉՍ.

409. Գ. ԿԻՑ ՆԱԽՈՐԴԻՆ ՀՅՈՒՍԻՍԻՑ. գնդի շուրջը 2 տող.

ԹՎ. :ՋՀԸ: (1529), ՂՈՒԼԻԿԻՆ

410. Վերոհիշյալ երեք խաչքարերի պատվանդանների վրա տեղավորված ընդհանուր արձանագրություն, 3 տող.

ԵՍ ՄԽԻԹԱՐ ԷՐԷՑՍ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ԽԱՉԵՐՍ ՀԱՒՐ ԻՄ
ՂՈՒԼԻԿԻՆ ԵՒ ՀՈԳՈՅՆ ԻՄ, |ԹԷՈԴՈՐՈՍԻՆ ԵՒ ՄԵՐ
ԱՄԵՆ| ՆՆՋԵՑԵ[Լ]ՈՑ:

411. ԽԱՉՔԱՐԵՐ, երեք հատ կանգնած են իրար կից, մեծ և անտաշ պատվանդանների վրա. Նախորդներին կից են հյուսիսից և նրանց հետ մի շարք են կազմում, հավանաբար նույն գերդաստանի այլ ճյուղին են վերաբերում.

Ա. ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆԻ ՍՏՈՐԻՆ ՄԱՍՈՒՄ, 3 տող.

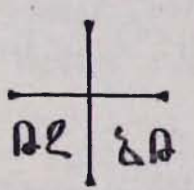

ԹՎ. :ՋՂԹ: (1540)|

ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ ՍԱՆ|ՏՈՒԽՏԻՆ. ՑԻՇԵՑԷՔ.

ՄԲԽԱՆՉՄԲԱԷԽՍԱՆՏՈՆ
ՄՈՒԽՄԻՆՅԻՉԵՅԷՔԻՔՍ

Ծանոթ. Սանտուխտ *անվան առաջին վանկը անոռոշ գրերով է։*

412. Բ. ՄԵՋՏԵՂԻՆԻ ՍՏՈՐԻՆ ՄԱՍՈՒՄ, 3 տող.

ԻԹՉՆԹ
ՍԲԽՆՉԲԱՐԷԽԱՍ
ՏԻՐՃՄՀՈՒԹՈՄՍԻՄԻՆ

Ի Թ. :ՋՂԹ: (1540).

ՍԲ. Խ[Ա]ՉՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ| ՏԻՐԱՄԱՑՐ
ՀՈՒԹՈՒՄՍԻՄԻՆ:

413. Գ. ՀԱՐԱՎԱՑԻՆԻ ՍՏՈՐԻՆ ՄԱՍՈՒՄ, *3 տող.*

ԻԹՎՂՆԹՍԲԽՍՉՄԲԱՐԷԽԱՄՆԱՍԻՊ
ՍԱԿԼԹԱՆԻՆԵՒՈՐԴՈՑՆ
ՈՅՍԿԱՆԻՆԻՇԵՑԷՔԻՔԻ

Ի ԹՎ. :ՋՂԹ: (1540). ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱ⌊Ւ⌋Ս ՆԱՍԻՊ ՍԱԿԼԹԱՆԻՆ ԵՒ ՈՐԴՈՑՆ| ՈՅՍԿԱՆԻՆ. ԻՇԵՑԷՔ Ի ՔԻ:

Ծանոթ. *Թե՛ քանդակների և թե գրչության ոճով նույն վարպետի ձեռքի գործեր են. կարծում ենք* Քիրամ կազմողի:

414. ԽԱՉՔԱՐ, *բարձրարվեստ, ընկած և կիսովին թաղված. ճակատի կենտրոնում կանգնած է մարդ՝ ափերը միացրած և լուսապսակով զարդարված. շուրջը երկու աղավնի. երկու կողմերում խաչակիր և լուսապսակ մարդիկ. քիվին և խորանի վերին մասերում 2 տող.*

ՍԲԽՉՍԲՄԵԽՍՏՂՈՒՏՐԱՒԱՔԻՆ
ԹԻՆ ՌՃ

ՍԲ. Խ⌊Ա⌋ՉՍ ԲԱՐԵԽՕՍ ՏԱՆՈՒՏ⌊Է⌋Ր ԱՒԱՔԻՆ. ԹՎ⌊Ի⌋Ն :ՌՃ: (1651):

415. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, *մեծ, օրորոցաձև. հարավում կենցաղային տեսարան, ներքևում 3 տող.*

ԱՅՍԷՀԱՆԳԻՍՏԳԱԼՈՒՍՏՃԱՆԻՆՈՐԷՐԿԵՆԱՑ:Ի:ԱՄԻՆՀՍԿԱՅԳԵՂ
ԵՑԻԿՉԱՒՐԵՂԱՄԵՆԱԻՆԴԱՌՆԿՍԿԻԾԵԹԾՆՈՂԻՆԵՒՍԻՐԵԼ
ԱՑՆԱՄԵՑՈՒՆ ԹՎ ՌՃԼԳ

ԱՑՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԳԱ⌊Լ⌋ՈՒՍՏՃԱՆԻՆ, ՈՐ ԷՐ ԿԵՆԱՑ :Ի: (20), ԱՄԻՆ. ՀՍԿԱՑ, ԳԵՂ⌊Ե⌋ՑԻԿ, ՉԱԻՐԵՂ ԱՄԵՆԱԻՆ. ԴԱՌՆ ԿՍԿԻԾ ԵԹ⌊Ո⌋Ղ⌋ ԾՆՈՂԻՆ ԵՒ ՍԻՐԵԼ|ԱՑՆ ԱՄԵ⌊ՆԵ⌋ՑՈՒՆ. ԹՎ. :ՌՃԼԳ: (1684):

416. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, *օրորոցաձև, հարավում կենցաղային տեսարան. վերի շրջանակին 1 տող.*

ԱՅՍԷՀԱՆԿԻՍՏՄԿՐՏԻՉԻՆ ԹՌՃԼԴ

ԱՑՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՄԿՐՏԻՉԻՆ. ԹՎ. :ՌՃԼԴ: (1685):

417. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, *մեծ, տափակ. երեսին 2 տող.*

ԱՅՍԷՀԱՆԳԻՍՏԱՎԱՆԷՍԻՆ
ՌՎՌՃԽԲ

ԱՑՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԱՎ⌊Ա⌋ՆԷՍԻՆ.| ԹՎ. :ՌՃԽԲ: (1693):

418. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, *տափակ, նախորդի մոտ. երեսին 2 տող.*

ԱՅՍԷՀԱՆԳԻՍՏ
ՏՐՄԻՆԱՍԻՆԹՎՌՃԾԲ

ԱՑՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ| ՏՐ ՄԻՆԱՍԻՆ. ԹՎ. :ՌՃԾԲ: (1703):

419. ***ԽԱՉՔԱՐ,*** *գեղաքանդակ, ագուցված է գերեզմանատան արևմտյան եզրին դանվող անշուք մատուռի արևմտյան պատի մեջ։ Խաչքարի ճակատին ամենակալն է՝ նստած և ձեռքերը միացրած, շրջանակի մեջ, որի երկու կողքերին մեկական հրեշտակներ։ Ճակատի թեք մակերդակին և շրջանակներին 3 տող.*

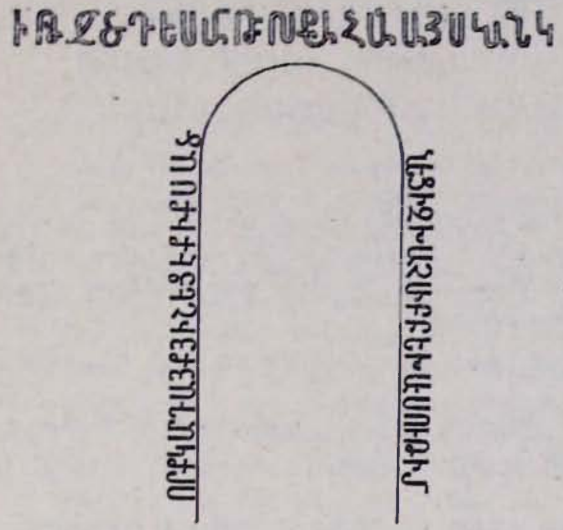

Ի ԹՎ. ։ՋԾԴ։ (1505). ԵՍ ՄԱԹՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅՍ ԿԱՆԿ|ՆԵՑԻ ԶԽԱՉՍ Ի ԲԱՐԵԽԱՒՍՈՒԹԻ [Ի]Մ.| ՈՐՔ ԿԱՐԴԱՑՔ ՅԻՇԵՑԷՔ Ի ՔՍ. ԱԾ։

Ծանոթ. *Միայն առաջին տողն է ռուսերեն տառերով։*

Հրատ. *Սմբատյանց, 494։ Լալայան, XVIII, 135 (չունեն |իմ բառը)։*

420. ***ԽԱՉՔԱՐ,*** *ագուցված է նույն պատի հարավային մասում. քիվին 1 տող.*

ԽՋԴԼԹԻՆԲԷ ԹՋԴԳ Խ[Ա]ՉՍ ԴԱՒԹԻՆ ԲԱՐԵԽԱՒՍ. ԹՎ. ։ՋԴԳ։ (1544)։

Ե. ԴՅՈՒՂԻ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՈՂՄԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ

421. ***ԽԱՉՔԱՐԵՐ,*** *հինգ հատ, կանգնած գերեզմանատան արևմտյան ծայրին. կանգնած են եղել երեք մեծ պատվանդանների վրա և պատկանել նույն ընտանիքին, այժմ չորսը կանգուն են իսկ երկուսը, երկու ծայրերից՝ ընկած. դրում ենք հերթով, հյուսիսայինից.*

Ա. ՔԻՎԻՆ ԵՎ ՍՏՈՐԻՆ ՄԱՍՈՒՄ. *2 տող.*

ՄԽԱՀՄԱՐԷԽԱՍԷ

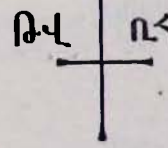

ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ Է|
ԹՎ. ։ՌՀ։ (1621)։

422. ***Բ. ՔԻՎԻՆ*** *1 տող.*

ՄԽԱՀՄԱՐԷԽԱՍԷ

ՍԲ. [Խ]ԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ Է։

423. ***Գ. ՔԻՎԻՆ*** *1 տող.*

ՄԱՀՄԱՐԷԽԱՍԷ

ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ Է։

424. *Դ. ՔԻՎԻՆ 1 տող.*

ՍԲԽՍՉՍԲԱՐԷԽԱՒՍԷ ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ Է։

425. *Ե. ՊԱՏՎԱՆԴԱՆԻՑ ԸՆԿԱԾ, քիվին և խորանի շուրջը 2 տող.*

ՍԲԽԱՉՍԲԱՐԷԽԱՒՍՈՒՂՈՒՐԼՈՒԻՆՀՈԿՈՅՆ

ՔԻՐԱՄԿԱԶ 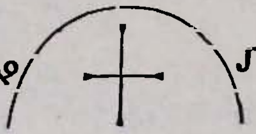 ՄՈՂԹՎՌԾԱ

ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ ՈՒՂՈՒՐԼՈՒԻՆ
ՀՈԿՈՅՆ. ՔԻՐԱՄ ԿԱԶՄՈՂ.
ԹՎ. ։ՌԾԱ։ (1602)։

Ծանոթ. *Այս հինգ խաչքարերը արվեստով և գրչությամբ նույնն են, կազմող Քիրամի ձեռագործը։ Ուղուրլիի գերդաստանը Քիրամից գնել է խաչքարերը և տեղադրելուց հետո նրանց վրա պիտի գրվեր հանգուցյալների անունները, բայց ինչ-ինչ պատճառներով միայն վերջինի վրա է գրված և վարպետի կողմից ստորագրված։*

Հրատ. Սմբատյանց, 494 (չունի ճսնաւն բառը)։ Լալայան, XVIII 135 (նույն թերությամբ)։

426. *ԽԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ, ռուցանկյուն գլխով. կանգնած է նախորդներից արևմուտք. քիվին և խաչի թևերի շուրջը 3 տող.*

ԵՍԱՎԱՆԷՍԿԱՆԳՆԵՑԻԽԱՉ
ՍՀՈԳՈՅՆՂԱՍՈՒՄԻՆ
ԹՎԻՆ Ռ 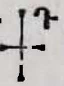 Դ

ԵՍ ԱՎԱՆԷՍ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԽԱՉ|Ս ՀՈԳՈՑՆ
ՂԱՍՈՒՄԻՆ|. ԹՎԻՆ ։ՌԴ։ (1556)։

Հրատ. Սմբատյանց, 494 (Ղասուբին)։
Լալայան, XVIII, 135 (նույն սխալներով)։

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՈՐՈՆՔ ԱՅԺՄ ՉԿԱՆ

427. *ԽԱՉՔԱՐԻ ՎՐԱ, որը եղել է հարավ-արևմտյան գերեզմանատան մեջ.*

ՍԲ խաչս բարեխաւս է Մէլիք խաթունի հոգոյն.

Հրատ. Սմբատյանց, 494

428. *ԽԱՉՔԱՐԻ ՎՐԱ, փոքր, եղել է Ս. Վահան մատուռի մոտ.*

ի թվ. ։ՋԾԴ։ (1505). Ես Փիրհամզէյի եղբայր
Յուապէս կանգնեցի զխաչս բարեխաւս իշխանին.

Հրատ. Սմբատյանց, 494։ Լալայան, XVIII, 135։

429. *ԽԱՉՔԱՐԻ ՎՐԱ, ս. Վահան մատուռի մոտ.*

ՍԲ խաչս բարէխաւս Սանդուխտին. յիշեցէք ի ՔՍ.

Հրատ. Սմբատյանց, 494։

430. *ԽԱՉՔԱՐԻ ՎՐԱ, ս. Վահան մատուռի մոտ.*

ՍԲ խաչս բարեխաւս Յակոբի որդի Պալին.
Թվ. ։ՋԹ։ (1460)։

Հրատ. Սմբատյանց, 494։ Լալայան, XVIII, 135։

431. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐԻ ՎՐԱ, *գտնվելիս է եղել գյուղամիջի ավերակ եկեղեցու մոտ, Փիրհամզեի տոհմական գերեզմանոցում.*

Այս է հանգիստ Յովսէփին. թվ. ։ՋՀԲ։ (1523)։

Ծանոթ. Հավանաբար Փիրհամզեի նյրալրն է, որի կանգնեցրած խաչքարի վրա հրատարակիչները սխալմամբ Յոսապչէս են վերծանել անունը. (արձ. № 428)։

Հրատ. Լալայան, XVIII, 135։ Սմբատյանց, 494։

ԼԱՆՋԱՂԲՅՈՒՐ (ԱՆՑՅԱԼՈՒՄ ՔՅՈՒՋԱՋԼՂ)

Գյուղի հին անունը մոռացվել է։ Գյուղի արևմտյան կողմի բարձր սարի լանջին մնում են մի ընդարձակ բերդի պարիսպների մնացորդները, որտեղ նախաուրարտական շարվածքների հետ կան նաև միջնադարյան մասեր։ Բերդի մոտ են նաև IX—X դարերին վերաբերող մի փոքր եկեղեցու մնացորդները, որը հայտնի է «Իլկավանք», «Պառավի վանք», «Ջահրալ վանք» անուններով, բայց արձանագրություններ չկան այստեղ։

Մեր ժողովածուի մեջ տեղ գտած սակավաթիվ արձանագրությունները գյուղամիջի, համեմատաբար նոր կառուցված, եկեղեցու պատի մեջ ագուցված երկու խաչքարերի վրայից են, որոնք, սակայն, ըստ բանավոր տեղեկությունների և հենց իրենց բովանդակության՝ բերված են Ղուռու խարաբա կոչված ավերակ գյուղատեղից։ Եկեղեցուց վեր, լեռնալանջին գտնվող գերեզմանատանն էլ միայն 2 արձանագրություն գտանք։

Գյուղում կան 2—3 հասարակ մատուռներ ևս, որոնց շուրջը արձանագրություններ չկան։

432. ԽԱՉՔԱՐ, *գեղաքանդակ, մեծ, ագուցված է գյուղամիջի ս. Խաչ եկեղեցու արևմտյան պատին, մուտքից հարավ. քիվին, թևերի արանքում և ստորին մասում՝ 4 տող.*

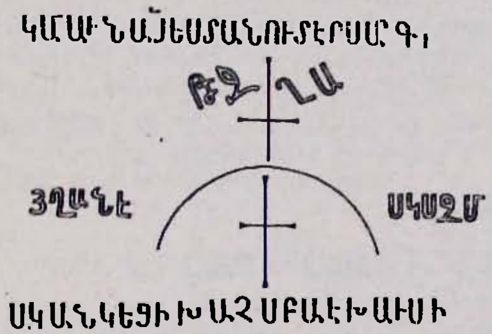

ԿԱՄԱՒՆ ԱՅ. ԵՍ ՏԱՆՈՒՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱՒՍ Ի(ՆՁ)։ ՅՈՎԱՆԷՍ ԿԱԶՄՈՂ. | ԹՎ. ։ՋՂԱ։ (1542)։

Ծանոթ. *Բերված է Ղուռու խարաբայից, համեմատելի* Սարգիս աղա, որդի Ամիրաղին։

Լուսանկ. 104

433. ԽԱՉՔԱՐ, *դեղաքանդակ, մեծ, ագուցված է գյուղամիջի ս. Խաչ եկեղեցու արևմտյան պատին, մուտքից հյուսիս. քիվին, շրջանակներին և գնդի շուրջը, 4 տող.*

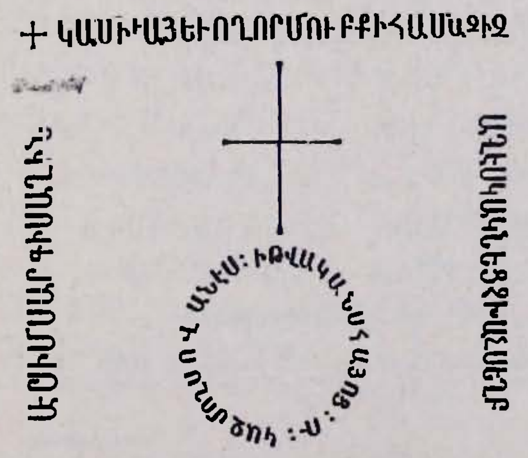

ԿԱՄԻՒ ԱՅ. ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒ(Թ)Ի. ՔԻ. ՀԱՄԱՉԻՉ| ԱՂԷՍ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ԶԽԱՉՍ ԵՂԲ|ԱՒՐ ԻՄ|ՍԱՐԳԻՍ ԱՂԻՆ.| Ի ԹՎԱԿԱՆՍ ՀԱՅՈՑ ։Ռ։ (1551). ԿԱԶՄՈՂ ՈՎԱՆԷՍ|։

Ծանոթ. *Բերված է Ղուռու խարաբայից։*

Լուսանկ. 105